

De wederopbouw van de Koninklijke landmacht na de Tweede Wereldoorlog

drs. J. W. M. Schulten

luitenant-kolonel van de verbindingdienst

Tijdens de bijeenkomst van de Noordatlantische Raad, die in september 1950 te New York werd gehouden, werd besloten dat op een zo kort mogelijke termijn een geïntegreerde strijdmacht onder centraal opperbevel zou worden gevormd.¹ De Nederlandse bijdrage zou, met betrekking tot de Koninklijke landmacht, uit vijf divisies bestaan. De wenselijkheid en de grootte van deze NAVO-bijdrage zijn sindsdien onderwerp van discussie. Beperk ik mij tot hen die de wenselijkheid of, sterker gezegd, de noodzaak van een NAVO-bijdrage bepleiten dan valt op dat over de grootte en de samenstelling van de bijdrage die de Koninklijke landmacht daartoe dient te leveren, de meningen verdeeld zijn. Zo kwam de commissie Van Rijckevorsel, in 1972, ten aanzien van deze problematiek niet tot een unaniem eindoordeel.² De NAVO-bijdrage die heden door de Koninklijke landmacht wordt geleverd, bestaat in grote trekken uit een legerkorps, bestaande uit twee gemechaniseerde (parate) divisies, een mobilisabele divisie, een mobilisabele infanteriebrigade en een aantal legerkorpstroepen. Deze NAVO-bijdrage is mijns inziens een afgeleide van de vijf divisies van het Legerplan-1950. Het doel van deze beschouwing is in te gaan op enkele factoren die hebben bijgedragen tot de totstandkoming van dit Legerplan-1950, om zodoende een bijdrage te leveren tot de discussie die heden ten dage nog wordt gevoerd over doelstelling en taak van de Koninklijke landmacht in het kader van onze NAVO-bijdrage.

Na de Nederlandse capitulatie in mei 1940 hield de Koninklijke landmacht vrijwel op te bestaan. Slechts enkelen wisten naar Engeland uit te wijken. Met achterlating van wapens en uitrusting arriveerden 63 officieren en 1220 onderofficieren, korporaals en manschappen in Engeland. Zij zouden daar de kern gaan vormen waaruit later de Koninklijke Brigade Prinses Irene, Nr 2 Troop Inter

Allied Commando Nr 10 en Nr 322 (Dutch) Squadron zouden worden gevormd.

De numerieke sterkte van deze eenheden bleef gedurende de gehele oorlog beperkt zodat men kan stellen dat, toen in mei 1945 met de wederopbouw van de Koninklijke landmacht metterdaad een begin werd gemaakt, men geheel opnieuw moest beginnen. Een wederopbouw, die sterk werd beïnvloed door de ontwikkelingen in het voormalige Nederlands-Indië. Ook de slechte economische positie van Nederland en de enorme chaos die door de verwoestingen van de oorlog overal heerste, belemmerden deze wederopbouw. Een brochure van de Voorlichtingsdienst van de Generale Staf uit 1946 zegt daarover: *Het is geen kinderkwerk om een leger op te bouwen in een land, dat zo kaal geplukt en uitgezogen is, dat ieder geweer en iedere schop uit het buitenland moet komen.*³

Over de ontwikkelingen in Nederlands-Indië werd opgemerkt: *Aan rustiger legeropbouw zijn wij nog steeds niet toe. De gebeurtenissen in Indië dwingen ons helaas nog steeds tot het op korte termijn gereed maken van troepen voor het Verre Oosten.*⁴ Het waren echter niet alleen deze problemen waarmee zij, die met de wederopbouw van de Koninklijke landmacht waren belast, te maken kregen. Het kabinet Schermerhorn-Drees, dat op 24 juni 1945 een bijna failliete boedel van Gerbrandy en de zijnen overnam, had het schone opschrift *Herstel en Vernieuwing* in zijn vaandel geschreven.⁵ Het betrof hier geen loze kreet, niet alleen maar een politieke slogan om kiezers te winnen, het was de verwoording van de gevoelens die in het Nederlandse volk leefden. Er moest uiteraard veel oorlogsschade worden hersteld. Een terugkeer naar de situatie van vóór 1940 werd echter niet gewenst. In Engeland had overigens ook Koningin Wilhelmina herhaaldelijk doen blijken dat ook zij weinig heil zag in een volledig herstel van de vooroorlogse

¹ NATO Final communiqués 1949-1970. Brussel (zj)51.

² Zie hiervoor: *De toekomst van de Nederlandse defensie*. Den Haag (1972).

³ *De Koninklijke landmacht in wederopbouw* (zp, zj)2.

⁴ Zie ³, blz. 3.

⁵ Zie hiervoor: F. J. F. M. Duijnste en J. Bosmans — *Het kabinet Schermerhorn-Drees*. Assen (1977).

situatie. Het is tegen deze achtergrond dat ik de wederopbouw van de Koninklijke landmacht in beschouwing wil nemen. Een antwoord zal moeten worden gegeven op de vraag of de herboren krijgsmacht werkelijk een feniks was, óf dat uit de as van de Tweede Wereldoorlog toch weer de gevederde vriend van 1940 te voorschijn kwam. Indien men vraagt waarom Nederland in 1950 een sterke krijgsmacht nodig had, kreeg en krijgt men zeer vaak het volgende soort antwoord.

Na de Tweede Wereldoorlog hebben de westelijke geallieerden in snel tempo hun troepen gedemobiliseerd. Het *bring the boys home* was geen loze kreet. In groten getale verlieten de Amerikanen Europa en keerden naar huis terug. De Russen deden dat echter niet. Zij hielden hun troepen op volle sterkte. Hun agressieve bedoelingen werden bevestigd door de ontwikkelingen in Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Roemenië, Oost-Duitsland, enz. Als tegenmaatregel werd de NAVO opgericht. De dreigende vloedgolf uit het Oosten moest worden gekeerd. Het Legerplan-1950 en de daarmee ontwikkelde plannen waren het Nederlandse antwoord op de Russische dreiging.⁶

Kort samengevat: de slechte Oost-Westverhouding — de schuld daarvan lag overduidelijk bij de Russen — was de oorzaak ervan dat Nederland een sterke krijgsmacht op de been moest brengen. De grote invloed die de Russische dreiging, of het als dreiging geïnterpreteerde optreden van de Russen, op onze legervorming heeft gehad wil ik geenszins ontkennen. De grote aandacht die deze dreiging heeft gekregen is echter oorzaak dat andere factoren — factoren die niets hadden te maken met de Oost-Westverhoudingen — die hebben bijgedragen tot de vorming van een sterke krijgsmacht, over het hoofd werden en worden gezien.

Men kan zich ook de vraag stellen of Nederland in 1950 een krijgsmacht van dezelfde omvang zou hebben gehad, of dat men plannen voor een sterke krijgsmacht zou hebben gemaakt, indien er geen Russische dreiging was geweest. Met het stellen van deze vraag begeef ik mij op zeer glad ijs. Op deze vraag, zo hij al zou mogen worden gesteld, kan geen ontkennend of bevestigend antwoord worden gegeven. Het juiste antwoord is eigenlijk ook niet zo belangrijk. De vraagstelling kan echter worden gebruikt als hulpmiddel om enig inzicht te krijgen in de problematiek van de legervorming in de jaren 1945-1950. Met betrekking tot deze problematiek wil ik de volgende onderwerpen behandelen:

⁶ Een goed overzicht van de gewijzigde opvattingen over de Koude oorlog geeft: J. Nobel — *De opkomst van de Koude oorlog*. Utrecht (1977).

- de ontwikkelingen in de Koninklijke landmacht sinds de meidagen van 1940 tot 1950;
- het officierscorps, met het accent op de beroepsofficieren, gedurende de periode 1945-1950;
- de ontwikkeling van de diverse plannen die hebben geleid tot het Legerplan-1950;
- de invloed van het parlement op de totstandkoming en realisering van deze plannen.

De feitelijke ontwikkelingen

Na de ondertekening van de capitulatievoorwaarden op 15 mei 1940 door generaal H. Winkelman gold de gehele Nederlandse krijgsmacht als krijgsgevangen. In een zeer snel tempo werden op last van de Duitse bezetter de legeronderdelen opgeheven en het dienstplichtige en het reservepersoneel werden gedemobiliseerd. De algehele demobilisatie moest vóór september 1940 zijn voltooid.

Was het dienstplichtige en reservepersoneel zonder meer uit krijgsgevangenschap naar huis gestuurd, het beroepspersoneel werd een verklaring voorgelegd die de beroepsofficieren op erewoord hadden af te leggen en de onderofficieren, korporaals en soldaten zonder meer hadden te ondertekenen. Zij allen moesten beloven tegen Duitsland geen vijandelijke acties te ondernemen. Na een verwarde discussie over het al dan niet geoorloofd zijn van het tekenen van de erewoordverklaring werd deze door het overgrote deel van de beroepsofficieren op 14 juli 1940 ondertekend.⁷ Behalve de krijgsmacht werd ook het departement van defensie opgeheven. De afhandeling van de lopende zaken werd opgedragen aan het Afwikkelingsbureau van het departement van defensie, later Commissariaat voor de belangen van de voormalige Nederlandse weermacht genoemd. Als hoofd van dit bureau werd de toen en later omstreden kapitein B. R. P. F. Hasselman benoemd. Veel officieren vonden een tijdelijk onderkomen in eerst de Opbouwdienst en daarna de Nederlandse Arbeidsdienst. Aangezien men de erewoordverklaring had ondertekend, konden de beroepsofficieren niet direct deelnemen aan het actieve verzet. De Ordedienst werd de organisatie waar de officieren zich voorbereidden op hun naoorlogse taak. Op 15 mei 1942 werden de beroepsofficieren, die zich voor een administratieve

⁷ De erewoordkwestie is tijdens de parlementaire enquête naar het regeringsbeleid gedurende de Tweede Wereldoorlog uitvoerig ter sprake gebracht. Een onderzoek naar de rol van het erewoord tijdens de krijgsgevangenschap en de zuivering na de oorlog heeft nog niet plaatsgevonden.

controle op verschillende plaatsen in Nederland hadden moeten melden, gevangengenomen en in krijgsgevangenschap afgevoerd.⁸ Het merendeel van hen keerde eerst na 5 mei 1945 in Nederland terug.

Zoals reeds werd aangegeven, waren slechts weinigen naar Engeland uitgeweken. De Koninklijke Brigade Prinses Irene, die in Engeland werd geformeerd, was het grootste landmachtonderdeel gedurende de Tweede Wereldoorlog. In juni 1944 was de sterkte ca. 1300 man.⁹ Zonder de verdiensten van deze eenheid te kleineren kan men stellen dat de Koninklijke landmacht gedurende de oorlog had opgehouden te bestaan. Met de regering was ook minister van defensie A. Dijkhoorn naar Londen uitgeweken. Met behulp van enkele ambtenaren en officieren werden de werkzaamheden van het departement van defensie voortgezet.

Vrij snel begon men zich bezig te houden met het vraagstuk van de wederopbouw van de KL na de oorlog en de herovering of pacificatie van Nederlands-Indië. Wij treffen hier o.m. aan kapitein mr. H. J. Kruls, majoor G. J. Sas, kolonel D. van Voorst-Evekink, majoor P. L. G. Doorman en kolonel van de mariniers M. R. de Bruyne. Tijdens de Londense periode vonden er diverse reorganisaties van het departement plaats.¹⁰ De onderlinge ruzies waren niet van de lucht. Het maken van plannen voor de toekomstige krijgsmacht vond plaats binnen de kleine groep generale-stafofficieren, bestaande uit Sas, Kruls, Doorman, Van Voorst-Evekink. Zij beschouwden zich zelf als de enige terzake kundigen. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het wenkende perspectief, hoge functies te kunnen vervullen in de weer op te richten Koninklijke landmacht, hun optreden in hoge mate heeft beïnvloed. Met succes wisten zij de infiltratie van een KNIL-generaal te voorkomen. Zeer hoog liep de spanning op toen kolonel de Bruyne hoge ogen scheen te gooien om de toekomstige Chef van de Generale Staf te gaan worden. Gelukkig voor hen, wisten Kruls en de zijnen dat te verhinderen.

Zoals ik reeds heb aangegeven, werd het departement van defensie vele malen gereorganiseerd. Uiteindelijk waren de volgende afdelingen van groot belang voor de krijgsmacht:

⁸ L. de Jong — *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl 5. Den Haag (1975) 970 e.v.

⁹ J. F. R. van Vogelpoel — *De Koninklijke landmacht na de Tweede Wereldoorlog*, dl 1. Den Haag (1959) 3.

¹⁰ Op 28 juli 1941 werd de naam ministerie van defensie gewijzigd in ministerie van oorlog.

het bureau Militair Gezag (MG) o.l.v. mr. H. J. Kruls;

het bureau Organisatie Generale Staf (OGS) o.l.v. G. J. Sas;

het bureau Militaire voorbereiding terugkeer (MVT) o.l.v. M. R. de Bruyne.

Het bureau OGS was belast met het maken van plannen voor de wederopbouw van de Koninklijke landmacht. Het bureau MVT zou later de staf van de opperbevelhebber worden.¹¹

Een door de Ministeriële commissie oorlogvoering eind 1942 in het leven geroepen Stafcommissie gaf in haar rapport de taken van de landstrijdkrachten als volgt aan: het heroveren van Nederland; het verdedigen van en gezagshandhaving in Nederland; het heroveren van Nederlands-Indië; het verdedigen en het gezag handhaven in Nederlands-Indië. Voor de verdediging van en de gezagshandhaving in Nederland dacht men 24 bataljons nodig te hebben. De verovering van Nederlands-Indië schatte men met een expeditie-macht van 4 à 5 divisies te kunnen realiseren. Voor de gezagshandhaving in de Oost meende men met 10 bataljons te kunnen volstaan.¹² Na de landing van de Geallieerden in Normandië op 6 juni 1944 stelde de Nederlandse regering op 19 juni 1944 de instructie vast voor de Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten. Op 3 september 1944 benoemde de Koningin Prins Bernhard tot Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten. De Binnenlandse Strijdkrachten, die voortkwamen uit de Raad van Verzet, de Knokploegen en de Ordedienst, werden op 5 september 1944 opgericht en onder bevel gesteld van Prins Bernhard. Ten behoeve van de bevelvoering over en de organisatie van de reeds bestaande en nog op te richten geregelde onderdelen van de Koninklijke landmacht richtte de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten de afdeling Koninklijke Landmacht op als deel van zijn staf. Deze afdeling zou tevens de gehele leiding hebben bij de wederopbouw van de nieuwe Nederlandse krijgsmacht. De afdeling Binnenlandse Strijdkrachten was voorbestemd te verdwijnen zo gauw de Binnenlandse Strijdkrachten zouden worden opgeheven. De stagnatie van de bevrijding van Nederland veroorzaakte ten aanzien van de plannen betreffende de legervorming een grote verwarring.

¹¹ Het bureau Organisatie generale staf werd op 1 juni 1944 omgevormd tot het bureau Expeditie-macht. Het bureau Militaire voorbereiding terugkeer werd op 31 augustus 1944 opgeheven. Kolonel M. R. de Bruyne werd commandant van de Mariniersbrigade.

¹² Zie ⁹.

Bij de Duitse capitulatie op 5 mei 1945 was de situatie als volgt. Aanwezig waren de Koninklijke Brigade Prinses Irene; de in het Zuiden geformeerde vrijwilligersbataljons; ten noorden van de grote rivieren de BS (niet geoefend en niet berekend voor een militaire taak); enkele zwakke, in Engeland gevormde luchtmachtstrijdkrachten. Op 8 augustus 1945 werden de Binnenlandse Strijdkrachten opgeheven. Door de capitulatie van Japan kwam van de reeds gemaakte plannen weinig terecht. Nadat Prins Bernhard op 13 september 1945 eervol was ontheven van zijn functie als Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten werd op 1 november 1945 een reorganisatie uitgevoerd. De Chef van de Generale Staf, rechtstreeks onder de minister van oorlog, kreeg de hoogste bevelsbevoegdheid in de Koninklijke landmacht. Op deze post werd generaal-majoor mr. H. J. Kruls benoemd.

De periode 1946—1950 kenmerkte zich in Nederland door het opleiden van eenheden ten behoeve van de uitzending naar Indonesië en het verder ontwikkelen van plannen voor de definitieve samenstelling van de Koninklijke landmacht. Er werden een vredes- en een oorlogsorganisatie ontwikkeld.¹³ Nadat in 1949 de soevereiniteitsoverdracht van Nederlands-Indië had plaatsgevonden en de troepen naar Nederland waren teruggekeerd, konden zij ogenblikkelijk hun plaats in de vredes- en oorlogsorganisatie innemen. Met de realisatie van het Legerplan-1950 kon een aanvang worden gemaakt. Het Legerplan-1950 hield de overgang in van het Engelse naar het Amerikaanse systeem. Luitenant-generaal mr. H. J. Kruls gaf als voordelen van het Amerikaanse systeem onder meer aan dat:

- de Amerikaanse organisatie een grotere effectiviteit had en daardoor een grotere gevechtskracht bij minder mankracht;
- materieel, dat in de toekomst zou worden verkregen, hoofdzakelijk Amerikaans was.¹⁴

Het officierscorps

Na de Duitse capitulatie werd, zoals reeds opgemerkt, vooral met het oog op de ontwikkelingen in het Verre Oosten, snel een aanvang gemaakt met de wederopbouw van de Koninklijke land-

macht. Uitgangspunt daarbij was níét het herstel van het leger van 1940, maar de opbouw van een geheel nieuwe krijgsmacht. Van groot belang werd de totale vernieuwing van het officierscorps geacht. De debâcle van 1940 werd, terecht of niet, voor een groot deel toegeschreven aan het falen van dat corps.

Koningin Wilhelmina had zich reeds voor mei 1940 verontrust getoond over de operationele inzet van het leger.¹⁵ Bij haar idealistische opvattingen over de vernieuwing van de maatschappij, die zij gedurende de oorlog ontwikkelde, was een vernieuwing van het leger inbegrepen. Prins Bernhard deelde in sterke mate deze opvattingen. In gesprekken met Engelandvaarders gaf hij als zijn mening te kennen dat het officierscorps, dat na de oorlog weer zou worden gevormd, zou bestaan uit hen die gedurende de strijd tegen de bezetter hadden blij gegeven over goede leiders eigenschappen te bezitten. In dat nieuwe leger zou ook plaats zijn voor de jongere beroepsofficieren die in krijgsgevangenschap waren geweest en die zich voldoende konden aanpassen aan de door de moderne tijd gestelde eisen.

Toen de beroepsofficieren uit krijgsgevangenschap terugkeerden, troffen zij bij hun terugkeer een leger aan dat in volle opbouw was. Vele voormalige verzetstrijdes waren, zonder een specifieke opleiding te hebben genoten, tot officier benoemd. De enkele beroepsofficieren die in 1940 naar Engeland waren uitgeweken, hadden vaak een geweldige carrière gemaakt en deelden de lakens uit. Over de spanningen die tussen deze groeperingen ontstonden schreef luitenant-generaal M. R. H. Calmeyer in 1948 in de *Militaire Spectator*:

*De bouwers, die met hun goede wil uit alles iets moesten maken, stonden wat onwennig tegenover elkaar. Eensdeels de uit krijgsgevangenschap terugkerende officieren en onderofficieren, de vertegenwoordigers van het oude leger, anderdeels de uit Engeland en de Binnenlandse Strijdkrachten komende, die zich de grondleggers van het nieuwe leger voelden.*¹⁶

Ik wil thans op deze *onwennigheid* nader ingaan. De officieren, die uit Engeland kwamen waren van mening dat zij de enigen waren die op de hoogte waren van de moderne oorlogvoering. Terwijl hun collega's in krijgsgevangenschap Rode-

¹³ De verschillende vredes- en oorlogsorganisaties zijn te vinden in het archief van de Sectie krijgsgeschiedenis landmachtstaf.

¹⁴ Het motief, dat een vermindering aan mankracht werd gecompenseerd door een vergroting aan vuurkracht, is een verschijnsel dat bij alle legerbezuinigingen steeds steeds weer terugkeert.

¹⁵ Zie hiervoor: L. de Jong — *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl 2. Den Haag (1969).

¹⁶ Illustratief voor de strijd tussen het „oude” en het „nieuwe” leger is de brochure van W. K. H. Feuilletau de Bruijn — *Het oude en het nieuwe leger*. Den Haag (1946).

Kruispakketten verorberden, hadden zij oorlogs-ervaringen opgedaan. Na een grondige herscholing zouden misschien de jongere officieren die uit krijgsgevangenschap waren gekomen nog geschikt kunnen worden gemaakt voor het nieuwe leger; de ouderen, en dat waren natuurlijk vaak tevens de hogeren, waren reeds te verkalkt om zich nog aan te passen aan de geest van de tijd. Minister-president W. Schermerhorn had het tijdens zijn radiorede op 27 juni 1945 al zo fraai gezegd:

*De uit de krijgsgevangenschap terugkerende officieren zullen na een nauwkeurige selectie opleiding ontvangen in de moderne krijgskunde en in de moderne wapentechniek en aan de hand van de resultaten van die opleiding opnieuw worden geselecteerd.*¹⁷

Dit *welkom thuis* werd door de terugkerenden niet in dank afgenomen. Zij waren echter niet de enigen die ontevreden waren. Vooral zij die in het verzet actief waren geweest, kregen na 1945 de ene teleurstelling na de andere te verduren. Van een werkelijke vernieuwing van de maatschappij kwam niets terecht. De verzetsmensen, die gedurende de oorlog vele gevaren hadden getrotseerd en die vele kameraden in de strijd tegen de bezetter hadden zien sneuvelen, voelden zich op het tweede plan geplaatst. Zo ging het ook ten aanzien van de krijgsmacht. Na de opheffing van de Binnenlandse Strijdkrachten konden zij onder meer tot de Koninklijke landmacht overgaan. Bij hen had gedurende de oorlog de mening postgevat dat zij de nieuwe officieren van de naoorlogse krijgsmacht zouden worden. Zij hadden immers blijk gegeven echte leiderscapaciteiten te bezitten. Het bezit van een middelbare-schooldiploma zou geen voorwaarde meer zijn om officier te worden. Van dat alles kwam weinig terecht: *Heel erg jammer, werd ons vermoeden bewaarheid met de oprichting van ons leger* schreven oud-verzetsstrijders in de Pen-Gun van 7 november 1945.

De ontwikkelingen in Nederlands-Indië eisten echter een snelle opbouw van de krijgsmacht. Daarvoor was de medewerking van de uit krijgsgevangenschap teruggekeerde officieren onontbeerlijk. Voordat dezen echter hun oude posities innamen, moesten zij van alle blaam worden gezuiverd. Tijdens de oorlog had de regering in Londen een algemene zuivering voorbereid. Zij die zich gedurende de oorlog onvaderlandslievend hadden gedragen of zij waarvan gezien hun mentaliteit een krachtdadige inzet voor het herstel van Ne-

derland niet kon worden verwacht, konden voor- goed of tijdelijk uit hun functies worden geweerd. De zuivering van het overheidspersoneel, die geregeld was in het zg. Zuiveringsbesluit 1944, zou worden uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de minister van binnenlandse zaken. Dat laatste nu riep binnen officierskringen een enorme weerstand op: hoe konden burgers het gedrag van officieren beoordelen? De officieren waren van mening dat zij zich zelf dienden te zuiveren. Vooral luitenant-generaal J. J. G. Baron van Voorst tot Voorst speelde daarbij een grote rol. Het lag niet in de bedoeling van de officieren bepaalde mogelijke misstanden onder tafel te werken. Integendeel, er heerste oprechte verontwaardiging over hen die gemene zaak met de vijand hadden gemaakt. Groot bezwaar had men echter ertegen dat buitenstaanders, d.w.z. burgers, zich met de interne aangelegenheden van het officierscorps zouden bemoeien.

Nadat de minister van binnenlandse zaken nog vergeefs had getracht de zuivering van het officierscorps ondercontrole te krijgen, berustte hij en liet de zaken op hun beloop. De grote chaos die bij de algemene zuivering heerste, was er vermoedelijk debet aan dat hij zo snel capituleerde. Daarmee werd echter tevens de kans het officierscorps van buiten af te beïnvloeden onmogelijk gemaakt. Anders dan wat in de burgermaatschappij gebeurde, verliep de zuivering van de krijgsmacht niet chaotisch. In tegenstelling tot de zuivering van de ambtenaren, waar men alleen na een aanklacht voor een zuiveringscommissie moest verschijnen, moesten alle officieren, reserve- en beroeps-, zich voor een commissie verantwoorden. Werd een zuiveringsmaatregel opgelegd, bv. ontslag, dan kreeg men inzage in de stukken. Daardoor werd een grote mate van objectiviteit verkregen. Dat wil echter niet zeggen dat er geen fouten zijn gemaakt of dat er geen bezwaren tegen deze zuivering zijn aan te voeren.

Deze zuivering vond als volgt plaats. Er waren twee commissies gevormd, de commissie Verantwoording krijgsgevangen officieren (CVKO) en de commissie Beoordeling officieren bezet gebied (CBOBG). Deze beide commissies werden in hun werkzaamheden bijgestaan door een aantal subcommissies.

Voorzitter van de CVKO was de voormalige commandant Veldleger, luitenant-generaal J. J. G. van Voorst tot Voorst. Voor deze commissie verschenen alle officieren die in krijgsgevangenschap waren geweest, zodat voor deze commissie vrijwel alle beroepsofficieren verschenen. Grote aandacht

¹⁷ W. Schermerhorn — *Minister-president van herrijzend Nederland*. Naarden (1977)132.

besteedde de commissie aan de wijze waarop men zich aan het gegeven erewoord had gehouden en het gedrag tijdens de krijgsgevangenschap. De commissie ging zeer rechtlijnig en zonder aanzien des persoons te werk. Grote waarde werd eraan gehecht of men zich gedurende de oorlog had gedragen conform de gedragscode van de officier van vóór 1940.

Voorzitter van de CBOBG was reserve-generaal-majoor H. Koot. Voor deze commissie verschenen de officieren die zich tijdens de oorlog in bezet gebied hadden bevonden. Dat waren voornamelijk de reserveofficiëren. Als belangrijkste beoordelingscriterium voor het al dan niet handhaven als officier nam de commissie het *gehad hebben van verzetsgeest tegen de vijand en de dienende geest jegens eigen land en volk*.¹⁸

In het algemeen kan men zeggen dat de CVOK meer het *herstel* en de CBOBG meer de *vernieuwing* van het officierscorps vertegenwoordigde. De CBOBG ging aanvankelijk nogal fors te keer; zó hevig dat het gevaar groot was dat er te weinig officieren beschikbaar zouden komen voor de taken in Nederlands-Indië. In de Legeraad werd dat gesignaleerd en men besloot druk op Koot uit te oefenen om het wat kalmer aan te doen.¹⁹ Indien de minister van defensie door de commissies werd geadviseerd een maatregel te nemen, vroeg hij advies aan de Militaire commissie van advies. De voorzitter daarvan was luitenant-generaal W. Roëll. Vervolgens nam de minister een beslissing. Week hij af van het door de *Commissie Roëll* uitgebrachte advies dan, en alleen dan, stond voor de betrokken officier de mogelijkheid van beroep open bij de Raad van State, afdeling geschillen van bestuur.²⁰

Doordat de zuivering grondig verliep, d.w.z. dat vrijwel alle in opspraak geraakte officieren uit de krijgsmacht werden verwijderd, kon het officierscorps zijn oude posities weer zonder moeite innemen: evenals dat het geval was in de rest van de Nederlandse samenleving had ook hier het *herstel* gewonnen van de *vernieuwing*.

Plannen en ontwikkelingen gedurende de periode 1945-1950

In de Defensienota van 1974 *Om de veiligheid van het bestaan* geven de minister en staatssecretarissen van defensie te kennen dat zij van mening

¹⁸ Algemene richtlijnen voor de subcommissie bij de beoordeling van officieren. Commissie beoordeling officieren bezet gebied.

¹⁹ In hoeverre dit resultaat heeft gehad kon door mij niet worden achterhaald.

zijn dat Nederland in het verleden op defensiegebied te veel hooi op de vork heeft genomen.²¹ Teneinde een beter inzicht in deze agrarische activiteit te verkrijgen wil ik thans enkele plannen bespreken die ten aanzien van de wederopbouw van de Koninklijke landmacht zijn ontwikkeld. Een van de eerste plannen dateert van 22 januari 1942. Het was van de hand van de toenmalige majoor P. L. G. Doorman en bestemd voor de minister van defensie. Kruls betuigde als medeondertekenaar zijn grote instemming met dit plan. Een verdere uitwerking werd vervolgens op 30 maart 1942 door luitenant-kolonel G. J. Sas, via generaal Van de Vijver, naar de minister gestuurd. Ook nu weer grote adhesie van Kruls.²²

Op 8 augustus 1945 produceerde de Chef van de Generale Staf, generaal-majoor A. Dijkhoorn — die na de val van het kabinet De Geer niet meer als minister was teruggekeerd en nu zijn uniform weer had aangetrokken — een nieuw plan. Op dit plan werd kritiek, naar zijn zeggen *fundamentele* kritiek, uitgeoefend door Calmeyer. Deze, die Chef Militair Kabinet van de minister was, stelde de minister van zijn visie op de hoogte omdat *du choc des opinions jaillit la vérité*. Plannen en beschouwingen over de legervorming werden verder in diverse boeken, brochures en tijdschriften ontwikkeld.²³ Vergelijkt men al deze plannen en beschouwingen dan blijkt dat daarbij steeds wordt uitgegaan van het leger van 1940.

Centraal staat steeds de schuldvraag voor de debâcle van 1940. Het nieuwe leger moest dusdanig sterk en georganiseerd zijn dat een herhaling van de meidagen niet zou plaatsvinden. De gedachte sterkte van het nieuwe leger varieerde van 14 tot 8 divisies. In diverse ontwerpen werden pantserdivisies en parachutisteneenheden genoemd. Als voornaamste oorzaken voor de nederlaag in 1940 zag men:

- a. de neutraliteitspolitiek;
- b. de onvoldoende uitrusting en geoefendheid van het leger.

De neutraliteitspolitiek had laten zien dat een klein land in zijn eentje het niet kan bolwerken. In de toekomst zou de Nederlandse krijgsmacht alleen optreden in bondgenootschappelijk verband in het kader van de Verenigde Naties. De toe-

²¹ *Om de veiligheid van het bestaan*.

²² Archief Sectie krijgsgeschiedenis landmachtstaf, 251/4.

²³ Zie hiervoor: Candide — *De wederopbouw van de Koninklijke landmacht*. zp (1944); P. L. G. Doorman — Het leger, in: A. A. van Rhijn — *Nieuw Nederland*. New York (1944); Centurio — *Nederland en het oorlogsvraagstuk* (zp, zij).

komstige bondgenoten zouden ongetwijfeld Engeland en Amerika worden. De noodzaak voor een sterk leger werd door niemand in twijfel getrokken. Men ging ervan uit dat een land dat geen leger had onherroepelijk zijn onafhankelijkheid verloor want er lag altijd een vijand op de loer. Alleen door een sterke bewapening kon de vrede gehandhaafd blijven. Zo schreef Doorman al in 1942:

*Duitsland tot dusverre de krachtigste in Europa, zal als macht ophouden te bestaan. Doch in stede daarvan zullen andere machten, in het bijzonder in Oost-Europa, de rol daarvan overnemen.*²⁴

Reeds lang voor er sprake is van de Koude oorlog komt men deze opvatting bij tal van militairen tegen. Alle schrijvers gaan in op de vraag hoe het kwam dat de Nederlandse krijgsmacht in 1940 zo slecht uitgerust en bewapend was. Allen weten dezelfde schuldige aan te wijzen: het Nederlandse volk. Dat had te weinig belangstelling voor zijn krijgsmacht gehad, te weinig geld eraan besteed; mei 1940 was als het ware de straf voor de zonde. Zij waren daarin overigens niet origineel: reeds in 1939 had generaal-majoor Alting von Geusau in zijn boek *De strategische positie van Nederland*, toen hij de slechte toestand van de krijgsmacht aan de kaak stelde, gezegd: *De enige schuldige is het Nederlandse volk.*²⁵ Uitgaande van de neutraliteitspolitiek rekende de generaal voor dat men toch wel een leger van 300.000 man moet hebben om deze politiek militair te ondersteunen.

Later rekenden andere generaals met hetzelfde gemak uit dat men voor het voeren van een bondgenootschappelijke oorlog 300.000 man nodig heeft. Vermoedelijk meende men vóór en ná de Tweede Wereldoorlog dat 300.000 man voor Nederland de maximaal haalbare kaart was. Aangezien men militair-technisch een zelfde soort oorlog voor ogen had, kon men zo — onafhankelijk van de gevoerde buitenlandse politiek — tot hetzelfde resultaat komen. Tevreden constateerde men dat na 1945 de band tussen volk en krijgsmacht uitstekend was.²⁶ Dit zou betekenen dat er voldoende geld voor de krijgsmacht beschikbaar zou worden gesteld. Door de Indische kwestie en de slechte economische positie van Nederland moest het bij het maken van plannen blijven.

Bij alle plannen bleef het leger van 1940 model staan. Indien men het leger maar sterker maakte

dan in 1940 betekende dit dat een toekomstige oorlog zou worden gewonnen. Het leger zelf zou bestaan uit een veldleger en een territoriaal leger. Er werden vredes- en oorlogsorganisaties uitgewerkt. Deze werden regelmatig gewijzigd maar bleven in beginsel hetzelfde. Toen men na de soevereiniteitsoverdracht van Nederlands-Indië in 1950 met de werkelijke opbouw ging beginnen, lagen de blauwdrukken voor de nieuwe krijgsmacht al klaar.

De Koninklijke landmacht zag er in de naoorlogse jaren erg Engels uit. Uniformen, bewapening en wijze van optreden waren Engels. Men was *on parade*, liep *in the double*, schreef op zijn brieven *on active service; passing out parade en spit and polish* waren bekende begrippen. De officiersmess en de servicedress zijn thans nog overblijfselen uit die tijd. Engeland was toentertijd zeer populair. De Koningin en de regering waren in 1940 gastvrij, althans dat dacht men, in Engeland ontvangen. Van Engeland uit was de strijd tegen Duitsland voortgezet, had de landing in Normandië plaatsgevonden. Nederland was bevrijd door Engelse en Canadese troepen.²⁷ Officieren werden in Engeland opgeleid. Grote bewondering had men voor de Engelse teamspirit. De uitspraken, dat het Nederlandse leger een getrouwe kopie zou worden van het Engelse waren niet van de lucht. Kruls was erg pro-Engels, Van Voorst-Eveking bepleitte een organisatie naar Anglo-Amerikaans voorbeeld.²⁸ Er werd een Canadese divisie gekocht, althans het materieel. De Engelse organisatie werd overgenomen.

Hoewel Kruls en de zijnen zeer Engels georiënteerd waren, kwamen zij al gauw in conflict met de Engelse militaire missie die Nederland behulpzaam zou zijn bij de wederopbouw van het leger naar Engels model. Men vond de Engelsen betweterig en bemoeizuchtig. De moeilijkheden met de Engelsen waren echter meer van structurele dan van personele aard. Het Engelse leger had altijd een louter politieke taak in de koloniën gehad. Het was totaal anders dan de andere Europese legers. Calmeyer signaleerde dit o.a. in de Legerraad. Hier merkte hij tevens op dat de Amerikaanse organisatie veel meer in overeenstemming was met de Nederlandse dan de Engelse. Aanvankelijk was men ook in politieke kringen

²⁴ Archief Sectie krijgsgeschiedenis landmachtstaf, 251/4.

²⁵ Jhr. J. Th. Alting von Geusau — *De strategische positie van Nederland* (zp. zij)77.

²⁶ In de *Militaire Spectator* en de *Pen-Gun* keren opmerkingen daarover steeds weer terug.

²⁷ De Poolse troepen, die o.a. Breda hebben bevrijd, behoorden tot het 21e Engelse legerkorps.

²⁸ Onder de Schuilnaam Candide schreef Van Voorst-Eveking in 1944 een brochure, *De wederopbouw van de Koninklijke landmacht*, waarin hij een plan ontwikkelde voor de toekomstige Koninklijke landmacht (zie ²³).

meer geporteerd voor de Amerikaanse organisatie. Politieke en praktische problemen verhinderden dat Nederland na 1945 direct overging op de Amerikaanse organisatie. De Indische kwestie bleef een belangrijke hinderpaal voor nauwe samenwerking met de Verenigde Staten. Wat Nederland het herstel van orde en rust noemde, was in de ogen van de Amerikanen kolonialisme. De overeenkomst tussen het Amerikaanse leger en het Nederlandse vond overigens zijn oorsprong in het begin van de 19e eeuw. Het Nederlandse leger van 1940 was sterk beïnvloed door het Duitse en het Franse militaire denken. Franse en Duitse voorschriften vormden de basis van de Nederlandse voorschriften. Clausewitz en Jomini waren óók voor Nederland de militaire aartsvaders. Aangezien de Fransen in het begin van de 19e eeuw grote invloed hebben uitgeoefend op het Amerikaanse militaire denken is het niet zo verwonderlijk dat het Nederlandse systeem beter bij het Amerikaanse paste dan bij het Engelse. Niet onvermeld mag blijven dat door de Engelse politiek ten aanzien van Nederlands-Indië vooral in militaire kringen een groeiend anti-Engelse stemming ontstond. De overgang naar de Amerikaanse organisatie in 1950 verliep dan ook vrij vlot indien men de oefening „Crescendo” als een schoonheidsfoutje wil zien.

Tot slot nog enkele opmerkingen over de periode 1945—1950. De kernwapenproblematiek speelde in militaire kringen nog nauwelijks een rol. Regelmatig werd er gesproken over een samenvoeging van de Koninklijke landmacht en het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Ook het KNIL baseerde zich op Franse en Duitse voorschriften. Lag echter voor de Koninklijke landmacht de hoofdtaak in het verzekeren van de uitwendige veiligheid, het KNIL had tot doel: *handhaving van orde en rust op de eilanden om de belangen van het buitenland (kapitaal) veilig te stellen*, zoals het leerboek voor cadetten van het KNIL uit 1932 aangeeft.²⁹ Overziet men de periode 1945—1950 in haar totaliteit dan valt het ontbreken van een toekomstvisie op. Duidelijk domineert de opvatting *l'histoire se répète*. Men keek alleen naar het verloop van de jongste oorlog en probeerde de militair-technische fouten die toen waren gemaakt te voorkomen. Behalve de Indië-kwestie speelde de begroting in de periode 1945—'50 een grote rol. Slechts door geldgebrek moest men zich beperken tot vijf divisies. De opvat-

tingen over de gewenste sterkte van de krijgsmacht wijzigden zich niet. De grote pijnstillers voor de achteruitgang in het aantal divisies was de gedachte dat door de technologische ontwikkelingen de mobiliteit en de vuurkracht per man groter waren geworden. Hoewel op het eerste gezicht het leger kleiner werd, kon men zo toch zijn oorspronkelijke opvattingen behouden.

Het parlement

Het parlement hield zich aanvankelijk weinig met de krijgsmacht bezig. Er waren te veel andere problemen die de aandacht van de volksvertegenwoordigers opeisten. Ook in de Eerste en Tweede Kamer heerste de opvatting dat de neutraliteitspolitiek had afgedaan. Het lidmaatschap van de Verenigde Naties en de consequenties daarvan bepaalden het buitenlandse beleid. Van enige, door de Sovjet-Unie veroorzaakte, politieke spanning was nog geen sprake. De uitspraak van de minister van buitenlandse zaken, dat Rusland niet in het minst een agressieve politiek voerde, werd zonder meer aangenomen.³⁰ Zelfs in november 1946 gaf de minister van defensie in onverholven bewoordingen blijk van zijn bewondering voor de Oosterburen door in de Tweede Kamer te stellen: *Ten einde ook te kunnen profiteren van de ervaringen onzer oostelijke bondgenoten, wordt thans het nodige verricht om te geraken tot de benoeming van militaire attachés in Moskou en Praag*.

Het doel van de krijgsmacht zou volgens de minister tweeledig zijn: met een *operatief orgaan* zouden de Verenigde Naties worden geholpen de wereldvrede te handhaven, terwijl nationaal gezien voor de krijgsmacht een duidelijke taak was weggelegd bij de handhaving van de binnenlandse rust en orde. De defensieproblematiek werd vrijwel alleen ter sprake gebracht tijdens de behandeling van de begrotingsvoorstellen, voorstellen tot wijziging van de Wet Dienstplichtzaken en indiening en beantwoording van vragen kamerleden. De problemen waarmee men zich bezighield, lagen voornamelijk in het financiële en sociale vlak. Zo werd vrij veel aandacht besteed aan kwesties als kostwinnersvergoeding, vrijstelling van de dienstplicht en wangedrag van enkele van onze landsverdedigers in Nederlands-Indië. Ook in kazernes gebezigde zedeloze taal alsmede onzedelijke prenten aan de muren van de soldatenkamers verontrusten in hoge mate sommige parlementariërs. Echte bekommernis om de samenstelling en de toekomstige

²⁹ N. L. W. van Straten — *Leerboek der tactiek voor de cadetten van het leger in Nederlandsch-Indië*. Breda (1932).

³⁰ A. van Staden — *Een trouwe bondgenoot*. Baarn (1974)17.

taken van de krijgsmacht bleek vooralsnog niet duidelijk aanwezig. Mijns inziens vond daardoor aanvankelijk de wederopbouw van de Koninklijke landmacht plaats zonder directe parlementaire controle.

Uit de krijgsmacht werd weinig gedaan om de politici te informeren over de toekomstige plannen: men hield deze pottekijkers liever buiten de deur. Het *geheim* classificeren van allerlei gegevens was een uitstekende gelegenheid dit geruisloos te doen.

Naarmate het jaar 1946 verstreek toonde het parlement zich echter meer en meer verontrust. Vooral de tendens het leger tot een getrouwe kopie van het Engelse te maken lokte kritiek uit. Ook dat de krijgsmacht meende zelf over deze vraag te kunnen beslissen, werd door het parlement als een grensoverschrijding beschouwd. Terecht meende men in de Tweede Kamer dat, door de krijgsmacht op Anglo-Amerikaanse leest te schoeien, Nederland automatisch binnen de Engels-Amerikaanse machtsfeer zou worden getrokken. Tijdens de behandeling van de Wet Dienstplichtzaken op 10 oktober 1946 haalde B. J. Stokvis fel uit. Het geachte kamerlid zei toen onder meer:

Meent de Regering werkelijk, dat wij zullen aannemen, dat op dit ogenblik, 1 jaar en 5 maanden na de begroting, het nog niet mogelijk is ons in een wetsontwerp een duidelijk gedifferentieerd plan van legerorganisatie voor te leggen?

Hoewel andere kamerleden wat minder fel van leer trokken was ook bij hen een duidelijke irritatie op te merken over het uitblijven van toekomstplannen voor de legervorming. In december 1947 moest K. Vorrink bekennen dat men zich te veel met details bezighield en dat men aan de hoofdvragen niet toekwam. Hij betwijfelde de wenselijkheid van een groot leger maar was onvoldoende thuis

in de militaire zaken om een harde uitspraak te doen. Uit de *Handelingen* blijkt duidelijk dat het parlement zich terdege bewust was van zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van de krijgsmacht, maar dat men op de feitelijke ontwikkelingen weinig invloed had. Enerzijds was dit mijns inziens een gevolg van onvoldoende deskundigheid, anderzijds was men bang zich te bemoeien met zaken die duidelijk binnen het verantwoordelijkheidsgebied van de krijgsmacht vielen. De scheidslijn tussen politieke en militaire aangelegenheden was toen nog niet zo scherp. Er mag niet aan worden voorbijgegaan dat, toen de Indische kwestie ten einde kwam de Koude oorlog uitbrak. Daardoor kreeg het streven om de Koninklijke landmacht weer op te bouwen volgens het model van 1940 de noodzakelijke politieke steun. De laatste kans om de wederopbouw van de Koninklijke landmacht uit het parlement metterdaad te beïnvloeden, was daarmee verkeken.

Samenvatting en conclusie

Evenals de Nederlandse samenleving werd na 1945 ook het leger niet vernieuwd. Men probeerde een leger op te bouwen conform het leger van 1940, maar zonder de tekortkomingen daarvan. Door de Indische kwestie en de krappe staatskas kon dat echter niet worden gerealiseerd. De Koude oorlog kwam juist op tijd om na afloop van de Indische kwestie te zorgen voor voldoende brood op de plank voor ons kaderniliteleger.

Zoals de nederlaag van 1871 de Fransen een trauma bezorgde en de nederlagen van 1918 en 1945 de Duitsers, zo hield Nederland zijn eigen trauma over aan de nederlaag van 1940. Evenals dat in Frankrijk en in Duitsland het geval was geweest, beïnvloedde dit trauma in hoge mate onze legervorming gedurende de periode 1945-1950.

